

Türkçede Yerleşikleşme Süreci*

Fatma Cansel Özer¹, Özge Can²

ORCID: ¹0000-0001-8587-1099, ²0000-0003-2864-2649

^{1,2} Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilim Bölümü Buca - İzmir

¹fatmacanselozer@gmail.com, ²ozge.can@deu.edu.tr

(Gönderim tarihi 20 Mart 2020; kabul tarihi 05 Kasım 2020)

ÖZ: Yerleşikleşme dile yeni bir sözcük kazandırma sürecidir. Sözcüksel Yerleşikleşme olarak da adlandırılan bu sürecin ilk basamağında anlık oluşumlar yer alır. Bir dilde belirli bir ortamda en az bir kere görülmüş, ancak dili konuşanlarca benimsenmemiş sözcükler olarak adlandırılan anlık oluşumlar belirli bir oranda yaygınlaştığında yerleşikleşmiş olurlar. Türkçe alanyazında yerleşikleşme süreci üzerine kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma Türkçede yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin saptanması ve bu sözcüklerin sözlükselleşmeye ne kadar yakın yapılar olduklarını, bu süreçteki sözcüklerde görülen sözcük yapım yolları ile türetim biçimbirimlerinin tipolojik verilere koşut olup olmadıklarını kullanım sıklıkları üzerine uygulanan istatistiksel bir ölçüm yoluyla saptamayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda yerleşikleşme sürecindeki sözcükler belirlenmiş, bu sözcüklerin yerleşikleşme oranlarını saptamak için *Türkçe Ulusal Derlemi*'nin 3.0. sürümüne başvurulmuştur. Sözcüklerin frekans değerleri üzerinde uygulanan *çeyreklik hesaplama* yoluyla yerleşikleşme oranları üç temel kümeye ayrılmıştır. Q₁ kümesi *geyikle-* ve *ebelemeç* sözcükleri gibi görece en az yerleşikleşenleri; Q₂ kümesi *tırcı* ve *negzel* sözcükleri gibi orta derecede yerleşikleri; Q₃ kümesi ise yerleşikleşme sürecinde sözlükselleşmeye en yakın analiz değerini taşıyan *tırsak* ve *terso* gibi sözcüklerini kapsar. Örnekleme oluşturan sözcüklerin %52.9'u *ekleme*, %7.8'i eşit oranlı olarak *ödüncleme*; *kırpma*; *bileşme* ve *yansıma* yollarıyla türetilmiştir. Türetimde en sık kullanılan türetim biçimbirimleri ise *-CI* ve *-llk*'tır, ancak bu biçimbirimler sözlükselleşmeye en yakın aşamadaki sözcüklerde görülmemiştir.

Anahtar sözcükler: yerleşikleşme, sözlükselleşme, anlık oluşum, türetim biçimbirimleri, sözcük türetme yolları

* Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Dilbilim Anabilim Dalı'nda 'Türkçede anlık oluşumlar' başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

Institutionalization Process in Turkish

ABSTRACT: Institutionalization is defined as the process of bringing a new word in the society speaking the language. Nonce words are the first step of the institutionalization process. Words that appear in a language at least once in a particular context, yet are not adopted by language speakers, are called nonce formations. A nonce word is institutionalized if it becomes widespread to a certain extent. No comprehensive and detailed study exists on the process of institutionalization and the scaling of this process in the literature. To this end, this study aims to find out words which are in the process of institutionalization, to reveal how close they are to the lexicalization process, and to determine whether the word formation methods and derivational morphemes in the words in this process are parallel to the typological data by a statistical measurement applied on the frequency of use. First, words in the institutionalization process have been determined, and then in order to determine the institutionalization ratios of the words examined, the Turkish National Corpus 3.0. has been used. Institutionalization ratios are divided into three basic sets by means of a quartile analysis applied on the frequency values of the words. Q₁ set with *geyikle-* and *ebelemeç* covers those that are relatively least institutionalized; Q₂ covers a set moderately institutionalized such as *tırcı* and *negzel*, words; The set of Q₃ covers the words that are the closest analysis value to lexicalization in the process of institutionalization, such as *tırsak* and *terso*. Of the words in the sample, 52.9% have been derived by affixation, evenly with 7.8% by borrowing, clipping, compounding and onomatopoeia. The most common derivative morphemes are *-Cl* and *-llk*, but these morphemes have not been among the words in the final stage of institutionalization.

Keywords: lexical institutionalization, lexicalization, nonce formation, derivational morpheme, word formation

1 Giriş

Dilde var olan veya yeni oluşturulan sözcüklerin nasıl türetildiği her zaman merak konusu olmuştur. Aslında, bir dilde türetilen ve yaygınlaşmakta olan her yeni sözcük araştırmacıya, o dilin biçimbilimsel türetkenliğine ilişkin ipucu sağlar. Sözcüklerin biçimbilimsel özelliklerine dair sözlükçedeki tüm bilgilerin, yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin yapılanmasında etkin rol oynadığı düşünülürse, bu sözcüklerin nasıl oluştuğu ve üzerlerindeki türetim biçimbirimlerinin saptanması o dilin genel türetim eğilimine yönelik bilgi sunar. Ne var ki, söz konusu bilgiye ulaşmak, yerleşikleşmenin bir ön basamağı olan anlık oluşumları değerlendirmeksizin olası değildir. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde ayrıntılarına değinilen anlık oluşumlar ve yerleşikleşme sürecindeki sözcükler dil çalışmalarında türetim açısından önemli bir inceleme nesnesidir; ancak Türkçe alanyazında yerleşikleşme süreci üzerine kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır (*bkz.* Bauer, 1983; Brinton ve Traugott, 2010; Fernández-

Domínguez, 2010; Hohenhaus, 2005; Lipka, 1992; *karş.* Sebzecioğlu, 2013). Bu nedenle çalışmamız, yerleşikleşme sürecinin betimsel özelliklerinin aşağıdaki araştırma soruları ve yanıtları çerçevesinde ortaya koyulması açısından önem taşımaktadır:

1. Türkçede yeni türetildiği saptanan sözcükler arasında yerleşikleşme sürecine girmiş olanlar var mıdır?
2. Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin sözlükselleşmeye yakınlık dereceleri ve türetim özellikleri nedir?
 - a. Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde görülen sözcük yapım yolları nelerdir?
 - b. Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde görülen türetim biçimbirimleri nelerdir?
3. Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin türetim özellikleri Türkçenin sözcük türetim tipolojisine koşut mudur?

Yukarıda verilen araştırma soruları doğrultusunda ikinci bölümde anlık oluşum, yerleşikleşme ve sözlükselleşme terimleri çerçevesinde kuramsal artalan tanımlanmış, üçüncü bölümde araştırmanın yöntemi aktarılmış ve dördüncü bölümde bulgular araştırma soruları doğrultusunda incelenmiştir. Tartışma ve Sonuç bölümlerinde ise bulguların olası sonuç ve yorumları tartışılmıştır.

2 Kuramsal Artalan

Dillerin biçimbilimsel açıdan üretkenlikleri o dilin gereksinimlerini karşılayacak ölçüde gerçekleşir. Diğer bir deyişle, belirli bir kavramı karşılamaya yönelik bir gereksinim doğarsa, diller sözcük yapım yollarından en az birini yeğler. Bu noktada, sözcük yapım yollarından herhangi birinin, belirli bir dilde oluşturduğu yeni sözcüklerin o dili konuşan kişilerce yadırganmaması dilin biçimbilimsel üretkenliğinden kaynaklanır. Örneğin, *şişelik* sözcüğünü ilk kez duyan bir konuşucu, bu sözcüğün aşağı yukarı ne anlatmak istediğini anlar. Buna göre, bir dilde belirli bir ortamda en az bir kere görülmüş, ancak dili konuşanlarca anlaşılmasa da benimsenmemiş sözcükler *anlık oluşum* (nonce formation) olarak adlandırılır (Haspelmath, 2002, s. 99). Anlık oluşumların çoğu kayda geçirilmemiş ya da kayda geçirilse de kısa süre sonra dilde tutunamamış dilsel birimlerdir. Buna göre, dildeki konuşma ve yazma gibi kullanım düzlemlerine ait metinlerinde; anımsayamamaktan kaynaklanan bir ad yakıştırma; belirli bir adı olmayan nesneye, duyguya yeni bir ad verme; dili yaratıcı olarak kullanma isteği gibi nedenlerle “geçici” olarak türetilmiş birçok sözcük olduğu söylenebilir. *Ödevsever, saptayım, davranışmak, apartkondü, saklangan* (Uzun, 2006); *hackerlık, adamyâ, abar-, sevişmesizlik, tokileştirme* (Özer, 2019) Türkçe anlık oluşum örneği olarak verilebilir. Anlık oluşumlar, dillerdeki yeni

sözcüklerin asıl kaynağıdır. Türetilen kimi yeni sözcükler dilde tutunamaz ve birer anlık oluşum olarak kalır. Bu oluşumlar başka ortamlarda yinelenir ve belirli bir sıklığa ulaşırlarsa, bunların yaygınlaştıklarından ve sözlükçeye tutunmaya başladıklarından söz edilebilir. Sözlükselleşmiş sözcükler o dilin sözvarlığına ait olmuş sözcüklerdir (Uzun, 2006, s. 89).

İlk olarak Bauer (1983) tarafından ele alınan sözcüksel yerleşikleşme süreci anlık oluşumlar ile türetkenlik süreçleri sonucu türetilmiş yeni yapımların sözlükçeye girme süreçlerini kapsar.

Şekil 1. Yerleşikleşme Süreci (Fischer, 1998'den uyarlanmıştır)

Şekil 1’de sergilendiği gibi, bir yeni yapım sırasıyla; anlık oluşum, yerleşikleşme ve sözlükselleşme süreçlerine girmektedir. Bauer, türetkenlik süreçlerince oluşturulması ve dili konuşan toplum tarafından benimsenmesi durumunda bir sözcüğün yerleşikleştiğini belirtmektedir. Buradaki önemli nokta, yerleşikleşme ve sözlükselleşme arasındaki farktır. Bauer, bir sözcüğün artık başka bir türetkenlik süreci tarafından türetilmemesi durumunda sözlükselleştiğini belirtmektedir, yani, ikinci aşama olan yerleşikleşmede yeni yapımların türetkenlik sürecinde hangi sözcük oluşturma yöntemiyle oluşturulduğu bellidir. Bir başka deyişle, yerleşikleşmiş bir birim türetkenlik süreçlerine göre incelenebilse de, sözlükselleşmiş bir birimi bu biçimde incelemek olası değildir. Bir diğer fark da, yerleşikleşmenin tamamen toplumsal bir olguyken, sözlükselleşmenin bütünüyle biçim-anlambilimsel bir süreç olmasıdır. Fischer (1998, s. 15) da yerleşikleşmeyi dile yeni bir sözcük kazandırma süreci olarak tanımlamaktadır. Yerleşikleşme bu anlamda yavaş ilerleyen bir süreçtir. Yeni yapımlar arasında daha az yerleşikleşen ya da daha fazla yerleşikleşen birimler bulunabilir. Araştırmacıya göre yerleşikleşmeyi belirleyen üç önemli etmen bulunmaktadır. Bir yeni yapımların aşağıda dizelgelenen bu üç etmenle etkileşim içerisinde ölçünlü dile kabul edilmektedir (Fischer, 1998, s. 16):

- (i) Yerleşikleşme sürecindeki sözcüğün eğitilmiş, politik ve ekonomik gücü yüksek prestijli bir grup tarafından kullanılması gerekir.
- (ii) Yazılı söylemde kullanılması gerekir.
- (iii) Yerleşikleşme sürecindeki sözcük birden çok dil değişkesinin olduğu bir bölgede doğmalı ve bu değişkelerle etkileşim içerisinde olmalıdır.

Yukarıdaki üç etmenle beraber sözlükselleşme süreci daha da hızlanabilir; ancak, bunları gerçekleştirse de sözlükselleşmeyip kaybolan sözcükler de

bulunmaktadır. Bu sözcükler yerleşikleşme sürecinin başında kullanımdan kaybolarak anlık oluşum olarak kalmaktadır.

Türetkenlik ve yerleşikleşme kavramlarının yukarıda sunulan ayrıntılı betimlemesini anlamak için bu kavramları ele alırken sık sık başvurduğumuz sözcük oluşturma süreçlerinden söz etmek yerinde olacaktır. Öncelikle, dillerde yer alan köklerin ve mevcut sözcüklerin çeşitli işlevler üstlenmek üzere yeniden biçimlenmesi, dünyadaki tüm diller için geçerli bir süreçtir. Sözcüklerin yeniden biçimlenmesi ya da yeni sözcüklerin oluşması, dillerin hem tipolojisine hem de dilin kendine özgü yönlerine göre farklılaşır (Uzun, 2006, s. 35). Diğer bir deyişle, sözcük oluşturma süreçleri, dilin yapısal özelliklerine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin türetim sürecini anlamak için söz konusu süreçlerin işleyişine kısaca değinilmiştir.¹

Ekleme (affixation) belirgin bir ad ya da eylem tabanına (kök/gövde) belirli türetim biçimbirimleri getirerek başka sözcükler yapma işi olarak adlandırılır (Velupillai, 2012, s. 91). En yaygın ekleme biçimi tabanların sonuna eklenmedir (Dryer, 2013). Bu eklenme biçimine *sonekleme* (suffixation) adı verilmektedir. Sonekleri yoğunlukla kullanan dillerden biri olan Türkçede *öl-üm*, *yaş-a-*, *yat-ak* vb. gibi yüzlerce sonek yeni sözcük türetiminde rol almaktadır.

Bileşme (compounding) de, iki ya da daha fazla sözcüğün belli biçimbilim ve sözdizim kalıpları çevresinde oluşturduğu birteliktikten aynı kavram alanına ilişkin başkaca bir karmaşık yapıda sözcük ortaya çıkarma sürecidir (Fromkin, Rodman ve Hyams, 1991, s. 93; Lieber, 2009, s. 47; Kornfilt, 1997, s. 472). *Deniz feneri* ve *ölüm orucu* gibi yapılar, bileşme sürecine örnek olarak verilebilir. Arcodia ve Sarı (2018, s. 342) bileşik sözcüklerin yerleşikleşme ve sözlükselleşmeye ilişkin eğilimlerinden de söz etmektedir. Yerleşikleşme ve sözlükselleşme derecelidir ve bu derecelenme ölçülürken iki değiştiren göz önünde bulundurulur: (i) anlam ve yapının sabitliği, (ii) yinelemeli genişletilebilirlik. Sözlükselleşme arttıkça anlamsal saydamlık yani tahminedilebilirlik azalır. Tahminedilebilirlik azaldığı için de sözlükselleşme artma eğilimi gösterir. Bir başka deyişle anlamı daha az saydam olan, bileşik sözlükselleşmeye daha yatkındır. Bu durumda Türkçede dışmerkezli bileşiklerin saydam özellik gösteren içmerkezli bileşiklere oranla daha yerleşik ve sözlüksel olduğu söylenebilir. Bileşiklerdeki sabit bileşen sayısı arttıkça yerleşikleşme ve sözlükselleşme oranı da artar. Yinelemeli genişletilebilirlik oranı ise sözlükselleşmeye yaklaştıkça azalır. Dışmerkezli bileşikler içmerkezli bileşiklere oranla daha az genişletilebilirlik gösterirler. Örneğin bir dışmerkezli eşgüdümlü bileşik olan *para pul* bileşiği herhangi bir konuma fazladan bir

¹ Burada sözü geçen sözcük oluşturma süreçleri yalnızca çalışmamızda bulguların süreçlerin tanıtılmasıyla sınırlı tutulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Fromkin, Rodman ve Hyams, 1991; Lieber, 2010; Kornfilt, 1997; Uzun, 2006; Yule, 2010).

sözcük alamaz (örn. *altın para pul); ancak bir içmerkezli eşgüdümlü bileşik olan *araştırmacı yazar* bileşiği genişlemeye izin verir (örn. eğitimci araştırmacı yazar şair). Bu durum dışmerkezli bileşiklerin sözlükselleşmeye daha yatkın olduğunu gösteren bir başka göstergedir. Bir başka açıdan bakmak gerekirse, sözlükselleşmiş bileşiklerde *tersineçevrilebilirlik* (reversibility) özelliği görülmez. Örneğin eylemcil bir dışmerkezli bileşik olan *biçerdöver* bileşiminin **döverbiçer* biçimi bozuktur. Öte yandan bir içmerkezli bileşik olan *avcı toplayıcı*, *toplayıcı avcı* biçiminde de görülebilir. Bu durum içmerkezlilerin dışmerkezlilerin aksine tersineçevrilebilir olduklarını kanıtlar niteliktedir (Haspelmath, 2002; Uzun, 2006; Arcodia ve Sarı, 2018).

Sözcüğün bir bölümünün atılmasıyla türetilen sözcükler ise *kırpma* (clipping) süreci sonucu oluşturulmuş sözcüklerdir (Lieber, 2009, s. 53). Bu süreç, birden fazla seslemeden oluşan bir sözcüğün daha kısa bir biçime indirildiğinde ortaya çıkar (Yule, 2010, s. 56). Kırpma sürecinde genellikle karmaşık yapıdaki çok seslemlili sözcüklerin baştan (*kaba*)*dayı* > *dayı* veya sondan *tel*(*graf*) > *tel* gibi bir veya birkaç seslemi/sesbirimi düşer. *İb*(*rahim*) > *İbo*; *Cem*(*al*) > *Cemo* gibi özel adlarda ise, adın kırpılan kısmının yerine Türkçe için sıklıkla [o] eklenir ve ortaya çıkan yeni biçim, özgün ad kaç seslemlili olursa olsun, genellikle iki seslemlilidir. Buradaki [o] *Kurmanççadaki* (Kurmanji) *seslenme* (vocative) durumunu göstermektedir ve bu biçimiyle Türkçeye kopyalanmıştır (Thackston, 2006, s. 45).

En basit biçimde yabancı dillerden sözcük almak olarak tanımlanabilen *ödüncleme* (borrowing) yöntemine örnek olarak ise *futbol*, *egzoz*, *dampir* (İng.); *derya*, *arzu*, *müjgan* (Fars.); *ahtapot*, *körfez*, *demet* (Yun.) sözcükleri verilebilir (Akalin, 2014, s. 3; Aksan, 1995, s. 365; Eker, 2013, s. 321; Huber, 2008, s. 212).

Dil birimleri arasındaki bağıntıdan yola çıkarak dilde var olan ses, biçim, sözdizim yapısı örneğine benzer bir birim oluşturulması işlemine *örnekseme* (analogy) denir. Akalin (2014, s. 9) bu süreci *işlevsel değişim* başlığı altında incelemiş ve örnek olarak *-AnAk* biçimbirimi ile *görenek* sözcüğünden örnekseme ile *gelenek*, *seçenek* vb. sözcüklerin; *-sAl* biçimbirimi ile *kumsal* sözcüğünden örnekseme ile *uysal*, *belgesel* vb. sözcüklerin türetilmesinden söz etmiştir.

Ses değiştirme (phoneme changing) anlamsesbilimsel başkalaşmayla aynı sözcükte ortaya çıkan ses ve anlam değişmesi olarak tanımlanır. Bu süreçle oluşan sözcüklere *belik*>*bölük*, *biçki*>*biçki* gibi örnekler verilebilir (Kara, 2011, s. 37).

Yansıma sözcükler (onomatopoeia), doğadaki çeşitli seslerin taklit edilmesi sonucunda ortaya çıkarlar ve bu özellikleri nedeniyle ses yansımali sözcükler olarak da bilinirler (Aksan, 1995, s. 365; Huber, 2008, s. 212). Bu sözcükler bir kök olarak dilde bulunurlar ve çekim ya da türetime girerek yeni sözcüklere kaynaklık ederler (örn. *çat-la-*, *çıt-ır-tı*, *miyav-la-*). Ayrıca bazı yansıma

sözcükler ikilemeler biçiminde bir araya gelerek yeni bir gösteren de olabilirler (örn. *cirt cirt, çıçıt, circır*).

Birden fazla sözcüğün tek sözcüğe indirgenmesiyle ve çeşitli anlam değişimleriyle sonuçlanan sözcük biçimlenme sürecine *karma* (blending) adı verilir (Gries, 2004, s. 1). Karmanın kırpma veya eksiltmeden farkı, birden fazla sözcüğün kimi bölümlerinin alınıp diğer bölümlerinin atılmasıdır. Kırpma sadece bir sözcükte indirgenme görülürken, eksiltmede bir veya birden fazla sözcük öbek yapıdan atılır; ancak karmada, karmaya kaynaklık eden sözcükler belli ölçüde temsil edilir. Buna göre *ar(aştırma) + ge(liştirme) > arge; yar(dimci)+ (al)bay > yarbay* sözcüklerinde olduğu gibi karma sürecinde genellikle ilk sözcüğün ilk, ikinci sözcüğün ilk veya son bölümleri (ses ya da seslemleri) alınır ve tek sözcük yapısında birleştirilir.

Tüm bu türetim yollarının çalışmamızın nihai hedefi olan yerleşikleşme sürecinin betimlenmesi aşamasında nasıl kullanıldığı, veritabanının oluşturulması ve araştırma sorularımızın yanıtlanmasında uygulanan yöntem bir sonraki bölümde yer almaktadır.

3 Araştırma Yöntemi ve Veritabanı

Veritabanı olarak belirlenecek metinlere karar verme aşamasında ilk olarak sözlü metinler ve yazılı metinler değerlendirilmiştir. Sözlü metinlerin incelenmesinde diğer birçok dilsel birime nazaran daha seyrek görülen sözlükselleşmemiş sözcüklerin saptanmasının zaman ve enerji açısından maliyetli olacağı öngörülmüştür. Ayrıca resmi ve bilimsel bir konuşmada açıklık ve ölçünlü dil gereği konuşucular sözlükselleşmemiş bir sözcük kullanmaktan kaçınabileceklerinden gelişigüzel ve günlük konuşmalar izlenmelidir. Bu durum da araştırmacının karşısına etik engeller çıkaracağı gibi, araştırmamızın anlamlılığı ve genellenebilirliği açısından yeterli denebilecek sözlü metine ulaşma zorluğu söz konusu olacaktır ve günlük konuşmalarda anlık oluşumlara rastlama sıklığı az olacaktır. Yazılı metinler ise uzun süreli araştırmalarda etkili olarak kullanılabilir; çünkü gazete ve dergi gibi süreli gereçler bir araştırma sorunu hakkında geniş bir zaman dilimine dayalı çözümlere sağlar. Bunun yanında yazılı metinler geniş bir örneklem oluşturulmasını olanaklı kılacağından dar örneklemelerin kapsamından kaynaklanan genelleme sorununun da belli bir ölçüde çözülmüş olacağı düşünülmüştür. Buradan hareketle yazılı metinlerin araştırmamızın geçerliliğini, güvenilirliği ve genellenebilirliğini artıracacağı düşünüldüğünden, veritabanı oluştururken yazılı metinler yeğlenmiştir. Gülmece metinler yaratıcılığa yer vermesinin yanı sıra, anadili konuşucularına günlük ve resmi olmayan bir söylem oluşturma ortamı sağladığından, Fromkin, Rodman ve Hyams (1991), Uzun (2006), Bacchielli (2010), Sebzecioğlu (2013) ve Oturakçı'nın (2014) da belirttiği gibi, sözlükselleşmemiş sözcüklerin en sık görüleceği metin türü olduğu çıkarımına ulaşılmıştır ve bu doğrultuda gülmece

metin kapsamı içinde olan mizahi yazılar ve karikatürler sözlükselleşmemiş sözcük sıklığı açısından incelenmiştir. Buna göre güldürü yazılarındaki sıklık ~%0,03 iken, karikatür karelerinde sıklık ~%2 olarak kaydedilmiştir. Yapılan bu ön çalışmalar ışığında diğer yazılı dil kullanımı olan gülmece metinlerinin aksine, karikatürlerde inceleme nesnemizin daha sık yer aldığı bulgulandığından, karikatürler incelenmiştir. Veritabanının oluşturulması sırasında Türkçe anadili konuşucusu çizerlerin güncel dil kullanımını yansıtan son dönem karikatürlerinden yola çıkılmıştır. Araştırmada, kullanılabilirlik ve ulaşılabilirlik amacıyla başvuru olan bir örnekleme yöntemi olan (Patton, 2014, s. 242) *Uygun Durum Örnekleme* (Convenience Sampling) ile 2008-2016 yılları arasında yayımlanmış karikatür dergileri temel alınmıştır. *Belge tarama yoluyla* (Document Analysis) 2007'den yalnızca 13 haftalık dergiye ulaşıldığından, örneklem belirleme 2008'den başlatılmış ve 2017'de iki farklı mizah dergisi kapandığı için tam yıl dergi sayısı çıkarılan 2016'da sonlandırılmıştır. Araştırmanın veritabanını oluşturan mizah dergileri, dergilerin satış oranlarına göre belirlenmiştir; çünkü bir dilsel üretimi ne kadar çok dil konuşucusu takip ederse, o dilsel üretimin dil dinamiğiyle etkileşimi daha yüksek olacaktır. Bu nedenle veritabanı belirleme sürecinde etkin olarak yayım hayatına devam eden 7 dergiden en çok satan mizah dergilerine ulaşılması gerekmiş, bu noktada mizah dergilerinin genel müdürlüklerinden satış oranları bilgi alınmış, *Uykusuz* ve *Penguen* dergilerinin en çok satılan mizah dergileri olduğu sonucuna varılmıştır. Nihayetinde bu iki derginin 2008-2016 yılları arasındaki haftalık olarak yayımlanan sayıları listelenmiş, eşit oranlı olmak üzere toplam 938 *Penguen* ve *Uykusuz* sayısı veritabanını oluşturmuştur.

Örneklem oluşturmak için yapılan ön çalışma ile veritabanımızı oluşturan 938 dergi sayısından incelenmesi gereken karikatür dergisi sayısı '*Basit Rassal Örnek Seçim Yöntemi*' (Simple Random Sampling Method) ile istatistiksel olarak 264 olarak saptanmış ve bu dergiler MINITAB istatistik programında rassal olarak belirlenmiştir.

Yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin saptanması için öncelikle anlık oluşum tanımına ve ölçütlere uyan sözcükler dizelgelenmiştir. Söz konusu anlık oluşum ölçütleri alanyazındaki başat tanımlamalara dayandırılarak belirlenmiştir.² Ayrıntılandırmak gerekirse, örneklem oluşturma aşamasında izlenen bu adımlar sırasıyla şöyledir: Örneğin, *Penguen* dergisinin 2010 yılında çıkardığı 28. sayı MINITAB ile belirlenen örneklem dâhilindedir. Bu dergi taranırken *susici* sözcüğü ilk önce “olası anlık oluşum” olarak kaydedilmiştir. Sözcüğü tanıma ve tanımlamada karikatür karesinin bağlamı temel alınmıştır. Yerleşikleşme sürecindeki bir sözcüğe rastlanan karikatür kareleri denetlemeyi kolaylaştırmak adına kodlanarak listelenmiştir, yani sözcükler listelenirken her biri için ayrı bir bulgu kodu kullanılmıştır. Örneğin *Karikatür 1*'de görsel

² Bkz. Ahmad (2000); Crystal (2000); Štekauer (2002); Bacchielli (2010).

'P2010/28s12' koduyla birlikte verilmiştir. Kodlarda yer alan 'P' veya 'U' gösterimleri örnekleme oluşturan iki dergi olan *Penguen* dergisine veya *Uykusuz* dergisine gönderimde bulunmaktadır. 2008 ve 2016 yılları arasında hangi yılda yayımlandığı, bir yılda yayımlanan 52 veya 53 sayı içinde kaçınıcı sayı olduğu ve incelenen sayı içindeki sayfa numarası sırasıyla kodlanmıştır.

Karikatür 1. Yerleşikleşme Sürecinde Olduğu Saptanan 'suşici' Sözcüğünü İçeren Karikatür (P2010/28s12)

Anlık oluşum tanımına ve ölçütlerine uyduğu için dizelgelenen sözcükler sırasıyla sözlükselleşme ve yerleşikleşme denetiminden geçirilmiştir. Bir sözcüğün yerleşikleşme sürecinde olup olmadığını sınamak için 5 farklı kaynağa başvurulmuştur. Oluşturulan örneklemeden elde edilen verilerin sözlükselleşme sürecindeki yerini saptamak ve denetlemek için başvuru kaynaklardan *Büyük Türkçe Sözlük* (BTS), *Dil Derneği Türkçe Sözlük* (DDTS), *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü* (TBAS), *Türkçe İnkilemeler Sözlüğü* (TİS) sözlükselleşme sınaması için; *Türkçe Ulusal Derlemi* (TUD) yerleşikleşme sınaması için kullanılmıştır.

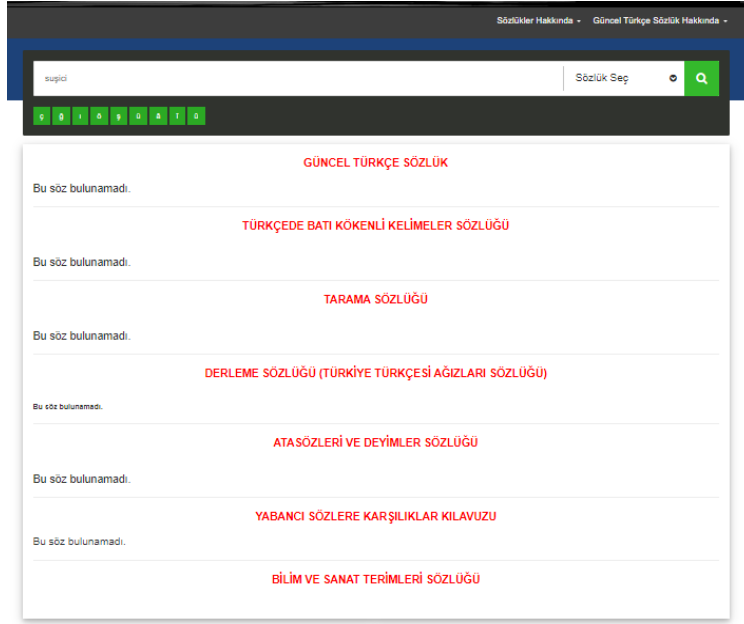
Denetleme kaynağı olarak seçilen sözlüklerde yer aldığı saptanan sözcükler sözlükselleşmiş olduklarından örneklemeden çıkarılmıştır. Sözlüklerde

rastlanmayıp TUD’da çeşitli sıklıklarda bulgularanan sözcükler ise “yerleşikleşme sürecinde” olarak değerlendirilmiştir.

BTS, *Türk Dil Kurumu* (TDK) tarafından çıkarılan, ilk baskısı 1945 yılında yayımlanan, son olarak 11. baskısını yapan Türkçe Sözlük’e dayalı olarak 2002 yılında sanal ortamda kullanıma sunulan sözlüktür ve 616.767 sözlükselleşmiş birim içermektedir. BTS, Derleme (Ağızlar) Sözlüğü, Güncel Türkçe Sözlük, Kişi Adları Sözlüğü, Türk Lehçeleri Sözlüğü, Türkçede Batı Kökenli Sözcükler Sözlüğü, Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Tarama Sözlüğü, Uluslararası Meteoroloji Sözlüğü, Eczacılık ve İlaç Terimleri Sözlüğü ve Hemşirelik Sözlüğü olmak üzere 11 farklı sözlüğü içermektedir. Araştırmamıza güvenilirliği artırmak ve bulgularımızın sağlamasını yapmak adına farklı bir kurumun yayımladığı sözlük olması ve aę ortamından ulaşılabilir olabilmesi nedeniyle bir başka denetleme ölçütü olarak alınan DDTS ise ilk baskısını 1998’de üçüncü ve son baskısını 2002’de yapmış ve yine aynı tarihte aę ortamına aktarılmıştır. Hulki Aktunç tarafından hazırlanıp ilk kez 1990’da basılan ve 5297 argo maddebaşi sözcük içeren TBAS ise BTS’nin içerdieği argo sözcüklerin yanında daha kapsamlı bir denetleme sistemi kurmak amacıyla kaynak listesine eklenmiştir. Necmi Akyalçın’ın hazırladığı 2007 basımlı, tam ikilemeleri kapsayan TİS de yine aynı gerekçeyle başvurulan kaynaklar arasına alınmıştır.

Örneklemeden elde edilen *suşici* sözcüğünü ele alalım. Bu sözcük öncelikle denetleme adımlarından ilki olan BTS’de sözlükselleşme denetimi için taranmıştır:

Resim 1. BTS Üzerinden Örnek Bir Sorgulama

Resim 1’de gösterildiği gibi listedeki her sözcük TDK’nın BTS’sinde denetlenmiş, denetleme sonucunda sözlükte rastlanan sözcükler listeden silinmiştir. BTS’de bulgulanmayan sözcükler güvenilirliği artırmak için denetleme sistemine eklenen DDTS üzerinde de taranmıştır.

Resim 2. DDTS Üzerinden Örnek Bir Sorgulama

The screenshot shows the website of the Turkish Language Association (Dil Derneği). The header includes the logo and the text: "Kuruluş: 22 Nisan 1987", "Dil Derneği, Bakanlar Kurulunun 24.07.2002 tarih ve 2002-4812 sayılı kararı ile kamu yararına çalışan dernektir." Below the header is a navigation menu with links: "Anasayfa", "Dil Derneği", "Üyelik", "Belgelik", "Bağlantılar", "Site Ağacı", "İletişim", "E-ÇTD". The main content area is titled "Türkçe Sözlük Ara-Bul" and contains a search interface. The search bar contains the word "susici". Below the search bar are two radio buttons: "ile başlayanlar" (selected) and "sözcüğünü". A button labeled "Ara" is next to the search bar. Below the search bar, the text "Aranan sözcük bulunamadı." is displayed. The page also features a sidebar with a small image of a book and text: "Türkçe Sözlükte 'Ara-Bul' işleminin açıklamaları için tıklayınız: [Türkçe Sözlük 'Ara-Bul' İşlemi](#). Bilgisunar ortamındaki Türkçe Sözlük **sürekli güncellenmektedir.** [Kısaltmalar Dizelişesi](#) [Yazım Kılavuzu Ara-Bul](#)".

Resim 2’de verildiği gibi DDTS’de de bulgulanmayan sözcüklerin denetlemesi sürdürülmüş, bulgularan veriler aday yapı listesinden çıkarılmıştır. Ardından üçüncü adım olarak argo sözcükler için sorgulama yapılmıştır:

Resim 3. TBAS Üzerinden Örnek Bir Sorgulama

- vardır." (Hüloşil Kodaman, **Zar-Kâğıt Oyunları ve Hileleri**).
- SURATA BAK SAATİ AYAR ET** d. (ar. sönet; sâ'at; türk.) Çirkin ya da askı suratlı birisiyle alay etmek için kullanılır: "Kâh-nanbey! Ne o, Bey baba? Moruk işlediği gelibe. Ulan, suratı bak da saatini ayar et." (Ortaoyunu, **Kâğıthane Safası**).
- SURATA BAK SÜNGÜYE DAVRAN** diye de söylenir.
- SURATI ÇARŞAMBA PAZARINA DÖNMEK.** Bk. ÇARŞAMBA PAZARI.
- SU SALKIVERMEK** d. Eganî. **SU KOYUVERMEK:** "Külhanbey! Vay moruk vay! Aman da su salkıverdin." (Ortaoyunu, **Kâğıthane Safası**).
- SUSTİ** i. es. Kabadayının karşısındaki kişiye karşı bir hitap biçimi: "Haydi oradan avalım susti! Ap başı bakalım! Ulan arabadaki fantazyeyi görmedin mi? Onlar bizi açar mı?" (Hüseyin Rahmi Gürpiner, **Bir Muadile-i Sevide**). ZOSTİK, SOSTİK, SUSTİ diye de kullanılır.
- SU YOLU** d. Caddede, anayol.
- SU YOLUNDA YATMAK** d. (Yankesici) Caddede, anayolda çalmak.
- SUYUNDAN DA KOY** d. (Alay yolu) "Aman ne iyi, pek hoş" anlamlarında kullanılır: "Onbir ay orospukuk, bir ay müslümanlık Suyundan da koy!" (İrfan Yalçın, **Genelevde Yas**). • "Bir bu eksikli, daha da yok mu" anlamlarında kullanılır: "Maedi pıspıron söktü. -Oh! -Arından Ramazanlar da söktü. -Suyundan da koy!"
- SUYUZ** i. (çing) es. Uyuma.
- SÜBÜŞ.** Bk. SUBİŞ.
- SÜBYANCI** s. ve i. (ar. sbyân; türk. e.) Cinsel doyumunu küçük çocuklarda arayan kimseler, çocukçu, pedofil: "Sarı saçlı arkadaş: -Sübyancı sanlı dedî. Esmeri ekledi: -Kart kedî!" (Orhan Kemal, **Kart Kedî**).
- SÜNGÜCÜ** i. Yankesici, özellikle iki parmağını (işaret ve orta parmağını) çok iyi kullanan yankesici.
- SUNNETLEMEK** f. (ar. sünet; türk. ekler) Kesici bir araçla yaralamak; kesmek:
- "Fotografta başka kovan isteyen iyi dînlesin diye kulağını sünetlemişim." (Refi Cevat Ulunay, **Sayılı Firtınalar**).
- SÜPER MANYAK** d. (ing. super, maniac) Delirmiş, pek çilgin kimseler. • Saklak aptal.
- SÜPET.** Bk. SUPET.
- SÜPÜRGE** i. Büyük; sakal; sakal büyük. Ayr. bk. GERDAN SÜPÜRGESİ.
- SÜPÜRGE PARASI** d. (türk. - fars. pâre" den para) Hapishanede, bir koğuşa yeni gelen mahkûmdan istenen ayakbaşı parası: "Usuleni bilirsiniz. Burada yeni gelenler süpürge parası verirler. Gönlünüzden ne koparsa..." (Kemal Tahir, **Damağası**).
- SÜREKLİ MANTİ** d. Edilgin eşcinsel erkeğin birlikte yaşadığı adam.
- SÜRTME** i. İstenecek sayıları getirmek amacıyla, bir tür hileli zar atma biçimi: "Sürtmede, zarlar beş parmakla, diklemesine tutularak atılır. Âdeta elle olduğu yere bırakılmış gibi atıldığı halde hiç fark edilmez." (Hüloşil Kodaman, **Zar-Kâğıt Oyunları ve Hileleri**). Ayr. bk. BİNDİRME, MIHLAMA. T. şg. Bk. KANTARLIYI ÇEKMEK.
- SÜRTÜCÜ** i. Tepealarda, kalebâlik yerlerde, cinsel organını başkalarına sürterek zevk almayı âdet edinmiş kimseler, kortici. Ayr. bk. -ORTÇU.
- SÜT** i. (Motorlu araç sürücüsü için) Benzin. Mazot. Yakıt. • Menü, bel, ersuyu. • Raki.
- SÜTLAÇ** s. ve i. Aptal, salak (kimse). • Bir etki altında kalarak dengisini yitirmiş, yanlış davranan (kimse): "Hasır ulan sütlacı! Kız bana yeşilendi..." (Mehmet Çağçağ **Abazan**).
- SÜTLAÇ OLMAK** d. Dermadağın duruma gelmek, perişan olmak: "Aman, bu ay bu mızla bana bir çarparsa sütlaç olurum..." (Oğuz Aral, **Utansız Adam**).
- SÜZME** s. Üstün nitelikli, tam, eksiksiz: "Sözme manîacı, sözme esnaf, sözme kamaryöncü."

Resim 3'te 'suşici' sözcüğünün sözlüklerde olmasa bile argoda olabileceği öngörülerek tarandığı TBAS'deki ilgili sayfa verilmiştir. 'suşici' sözcüğüne argo yapılar içinde rastlanmamıştır.

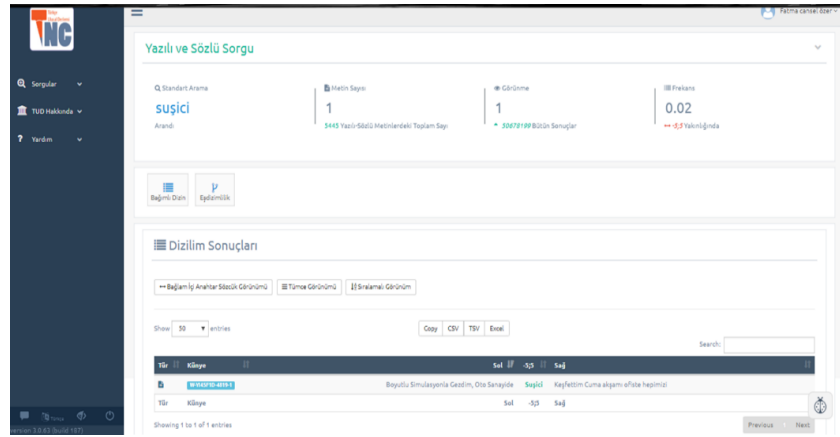
Daha kapsamlı bir denetleme sistemi kurmak amacıyla eklenen TİS'e ise yalnızca ikileme sözcüklerde başvurulmuş ve ikileme ile kurulmuş sözcükler, yukarıda ayrıntılarına değinilen sorgulamalara benzer biçimde denetlenmiştir.

Örnekleme incelenen bir sözcük BTS'de veya DDTS'de yer alıyorsa, sözlükselleşmiş olarak kabul edilmiştir; çünkü incelenen sözcüğün bu sözlüklerde yer alması o sözcüğün anadili konuşucuları tarafından içselleştirilmiş biçimde kodladığının göstergesidir. BTS'nin kapsadığı Ağızlar Sözlüğünde yer alıyorsa, o dilsel birim bölgeler arası ses, biçim ve anlam farklılıklarına dayansa da, kullanımda var olan bir sözcüktür; çünkü ağız kullanımlarının kökeni yine o anadile uzanır, farklılık genellikle söyleyiş özelliğinin değişmesiyle sınırlıdır (Kıran ve Kıran, 2013, s. 126). Aynı biçimde TBAS veya TİS'te yer alan sözcüklerin de sözlükselleşmiş oldukları kabul edilmiştir. Sonuç olarak dizelgelenen sözcüklerden biri ilk 4 kaynağın herhangi birinde geçiyorsa, sözlükselleşmiş olarak kabul edilip listeden silinmiştir.

Derlenen dil verilerinin yerleşikleşme oranlarını saptamak için, 50 milyon sözcüklü veritabanıyla genel amaçlı kullanıma uygun ve açık bir Türkçe derlem olan TUD'un 3.0. sürümüne (TUDv3) başvurulmuştur. 24 yıllık bir dönemi (1990-2013) kapsayan bu kaynak derlem sürümünde kullanıcılar sözcük türüne ve eklere göre de sorgulama yapabilmekte; çöksözcüklü birimleri arayabilmektedirler. TUD, listelediği sözcüklerin ye aldığı tümceyi ve bağlamın anlaşılabilmesi için sözcüğü içeren metnin bir bölümünü de vermektedir. Bu veri, örneklemedeki sözcükler taranırken anlamsal veya bağlamsal örtüşmenin gerçekleşip gerçekleşmediğini de göz önünde bulundurmamızı sağlamış; yani incelenen aday yapıların anlamı öncelenmiş, yerleşikleşme sürecinde olup olmadıkları o bağlamdaki kodlanış düzeneğine göre belirlenmiştir.³

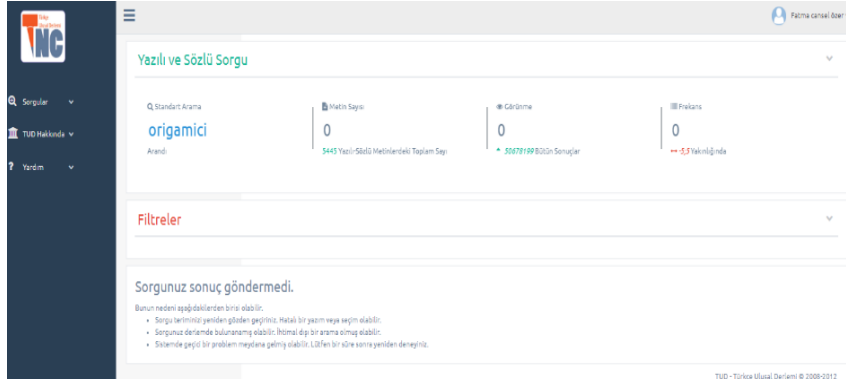
Söz konusu sözlüklerde bulgulanmayan ve sözlükselleşme denetiminden geçerek sözlükselleşmediği kanıtlanan sözcüklere TUDv3 üzerinden yerleşikleşme denetimini yapılmıştır.

Resim 4. TUDv3 Üzerinden Örnek Bir Pozitif Sonuçlu Sorgulama

³ Sözlükselleşme ve yerleşikleşme denetlemeleri Mayıs 2018'de tamamlanmış, bu tarihten itibaren söz konusu denetleme kaynaklarındaki değişim ve eklemeler araştırma süreci gereği gözardı edilmiştir.

Resim 5. TUDv3 Üzerinden Örnek Bir Negatif Sonuçlu Sorgulama

Resim 4'te gösterildiği gibi sözcüklere yazılı ve sözlü sorgulama yapılmış, farklı bir metinde aynı anlama gelecek biçimde kullanılmış olarak rastlanan sözcükler, yerleşikleşme sürecine alınmıştır. Resim 5'teki gibi 0 görülmeye sahip olanlar ise anlak oluşum olarak değerlendirilip örneklemeden çıkarılmıştır.

Tüm bu denetlemeler sonucunda yerleşikleşme sürecinde olduğu saptanan sözcüklerin yerleşikleşme dereceleri ise şöyle belirlenmiştir: Yerleşikleşme sınavasında bulgularanan sözcükler kaç metinde kaç kez görüldüklerine göre belirlenen ve yine sorgu ekranında "frekans değeri" başlığında verilen sayısal sıklık değerine göre listelenmiş, ardından TUDv3'te çeşitli sıklık değerleriyle bulgularanan bu sözcüklerin sözlükselleşmeye yakınlıklarını aşağıda verilen formülle istatistiksel açıdan ölçülmüştür. Bu noktada yerleşikleşme sürecindeki sözcükleri bir grafik üzerinde sözlükselleşme dereceleri açısından incelemek için sözcükler frekans değerlerine göre sıralanmış ve bir sıralama ve sıklık çözümlemesi olan *çeyreklik hesaplama* (quartile analysis) yöntemi uygulanarak serinin dörtte birlik bölümlerinin sınırları belirlenerek yerleşikleşme oranları üç temel kümeye ayrılmıştır.

Formül 1. Çeyreklik Hesaplama

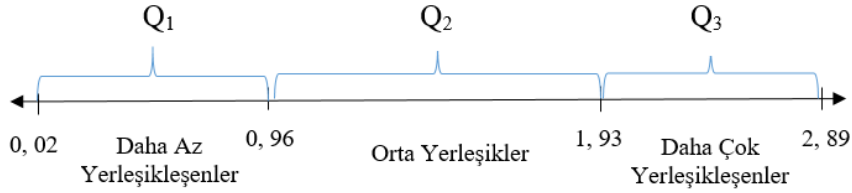
$$Q_1 = \frac{(f_c + 1)}{4}$$

$$Q_2 = 2 \frac{(f_c + 1)}{4}$$

$$Q_3 = 3 \frac{(f_c + 1)}{4}$$

Yukarıdaki formülde gösterilen f_c değeri incelenen sözcüklerin tamamının TUD'daki görülme sıklıklarına bağlı olarak belirlenen frekans değerlerinin *birikimli toplanmasıyla* (cumulative sum) 2,86 olarak elde edilmiştir. Frekans değerine göre Q_1 verilerin %25'ini, Q_2 %50'sini, Q_3 ise verilerin %75'ini kapsamaktadır. Yukarıda verilen formülün, örneklemden elde edilen 2,86 f_c değeri ile uygulanmasıyla Q_1 sınırı 0,96; Q_2 sınırı 1,93; Q_3 sınırı 2,89 olarak hesaplanmıştır. Söz konusu değerler frekans değerlerinin birikimli toplamıyla ortaya çıkan sıralamada üç ayrı sınır belirlemiştir. Çıkan frekans sınırlarına göre de Q_1 sınırındaki sözcükler en az yerleşikleşenler, Q_2 sınırındakiler orta yerleşikleşenler, Q_3 sınırındakiler ise sözlükselleşmeye en yakın yerleşikleşen sözcükler olarak belirlenmiştir.

Şekil 2. Yerleşikleşme Ölçeği

Şekil 2'de yerleşikleşme sürecinin üç ana bölüme ayrılarak sınırlarının belirlendiği 'daha az yerleşikleşenler, orta yerleşikleşenler ve daha çok yerleşikleşenler' kümeleri gösterilmiştir.

Bir sonraki bölümde burada sözü edilen araştırma yöntemiyle veritabanından elde edilen bulgular yer almaktadır.

4 Bulgular

Çalışmamızın temel inceleme nesnesi olan yerleşikleşme sürecinin betimsel özelliklerinin ortaya koyulması için, dizelgelenen sözcükler sözlükselleşme ve yerleşikleşme denetimine alınmış, elde edilen veriler doğrultusunda araştırma sorularımızın yanıtları yerleşikleşme sürecinde olduğu saptanan dilsel birimler üzerinden verilmiştir. Araştırma sorularımız doğrultusunda aşağıda ilk olarak, yerleşikleme sürecinde olduğu saptanan sözcükler yerleşikleşme derecelerine göre örneklendirilmiş ve ardından bu sözcüklerin türetim özellikleri ele alınmıştır.

4.1 Yerleşikleşme Sürecine Giren Sözcükler

Dilsel yapılarla sırasıyla önce sözlükselleşme sınavı ardından yerleşikleşme sınavı yapılmış; sözlükselleşme sınavının ardından anlık oluşum veya yerleşikleşme sürecindeki sözcük olmak üzere 981 sözcük saptanmıştır. İlk

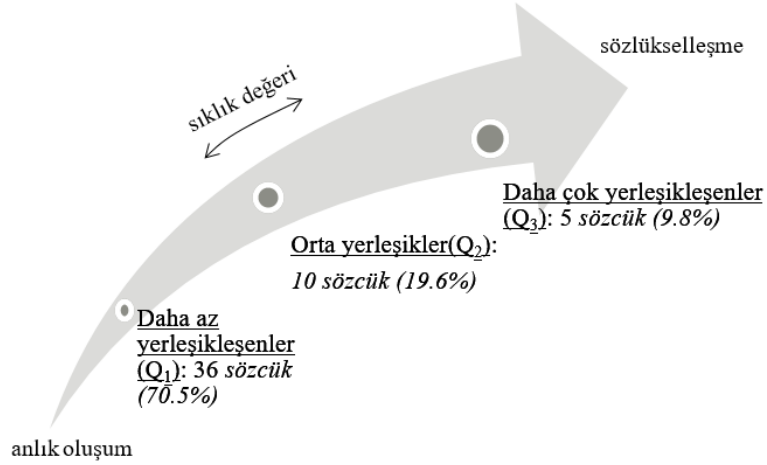
araştırma sorumuz olan “Türkçede yeni türetildiği saptanan sözcükler arasında yerleşikleşme sürecine girmiş olanlar var mıdır?” sorusu doğrultusunda bu sözcükler TUDv3’te taranmış ve 51’inin yerleşikleşme sürecinde olduğu saptanmıştır.

Grafik 1. Sözlükselleşmemiş Sözcüklerde Yerleşikleşme Oranı

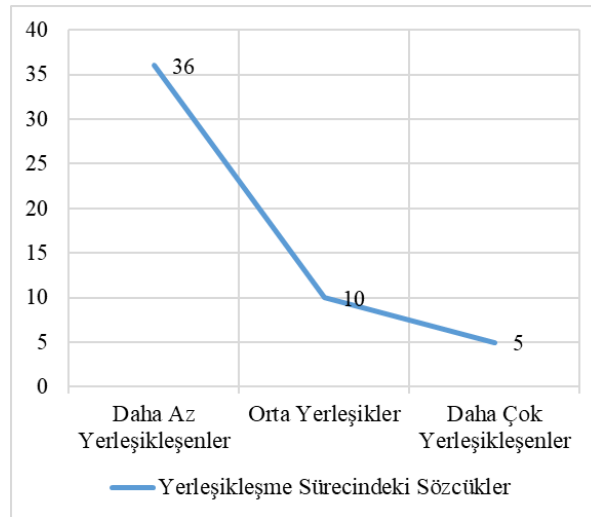
Grafik 1’de, taranan sözcükler içinde sözlükselleşmemiş olanların dağılımı gösterilmiştir. Buna göre aday anlık oluşum olarak bulgularanan sözcükler %5.1 oranında yerleşikleşme göstermiştir. Aşağıda yerleşikleşme sürecinde olduğu saptanan sözcükler ikinci araştırma sorumuz doğrultusunda yerleşikleşme ölçeğine göre değerlendirip örneklendirilmiş, ardından türetim özellikleri ele alınmıştır.

Şekil 3. Yerleşikleşme Derecesi

Şekil 3'te bir anlık oluşumun sözlükselleşmiş bir birim olana kadar geçirdiği yerleşikleşme süreci üç temel bölüme ayrılmıştır. Yerleşikleşme sürecine girmiş bir sözcüğün kullanımında sıklık değeri arttıkça sözcük sözlükselleşmeye yaklaşır. Bulgular çeyreklik hesaplama ile incelendiğinde elde edilen sonuç yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin hangi kümelerde yığıldıklarını gösteren Grafik 2'deki gibidir:

Grafik 2. Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerin Dağılımı

Grafik 2'deki dağılım, yerleşikleşme sürecine girmiş sözcüklerin 36'sının, yani %70.5'inin en az yerleşikleşme gösteren Q₁ kümesinde olduğunu göstermektedir. 10 sözcüğün ise orta yerleşik evreye girdiği saptanmıştır. Orta yerleşikler yerleşikleşme sürecinin %19.6'sını kapsamaktadır. Sözlükselleşmeye en yakın sözcüklerin kümelendiği Q₃ kümesinde ise iki sözcük yer almaktadır. Bir başka deyişle yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin %9.8'i görece daha çok yerleşikleşmiş olarak saptanmıştır. Derecelerine göre yerleşikleşme sürecine girmiş örnek sözcükler şöyledir:

- (1) a. Daha Az Yerleşikleşenler (Q₁)
- i. *vokalci* (P2016/22s09)
 - ii. *geyikle-* (U2011/40s11)
 - iii. *ebelemeç* (U2010/12s12)
 - iv. *efso* (U2015/35s6)
- b. Orta Yerleşikler (Q₂)
- i. *negzel* (U2016/17)
 - ii. *trrcı* (U2008/23s07)
 - iii. *süpersonik* (P2012/24s11)
 - iv. *ofisboy* (P2009/43s12)
- c. Daha Çok Yerleşikleşenler (Q₃)
- i. *tırsak* (P2008/08s12)
 - ii. *terso* (P2016/16s11)
 - iii. *fiti fiti* (P2016/13)
 - iv. *ipnotize* (U2012/12s9)

(1a)'da yerleşikleşme sürecine “yeni” girmiş sözcükler örneklendirilmiştir. (1a.i)'de “bir müzik grubunda şarkı söyleyen kişi” gönderiminde kullanılan ve ödünçleme bir sözcük olan “vokal” Türkçede “bir işi yapan kişi” gönderimi de kuran *-CI* türetim biçimbirimi ile türetilen *vokalci*; (1a.ii)'de “sohbet etme” gönderiminde *geyikle-*; (1a.iii)'de bir çocuk oyunu olarak *ebelemeç*; (1a.iv)'de ise yine yerleşikleşmenin erken evrelerinde olan bir başka sözcük, “efsane” sözcüğünün kırpılmasıyla elde edilen *efso* sözcüğü verilmiştir. (1b)'de ise yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin %19.6'sının kümelendiği “Orta yerleşikler” örneklendirilmiştir. İlk örnek olan (1b.i)'deki *negzel* sözcüğü “ne” ve “güzel” sözcüklerinden türetilmiştir. (1b.ii)'de *-CI* biçimbirimiyle türetilen *trrcı*; (1b.iii)'de ödünçleme bir sözcük olan ve “harika” anlamında kullanılan *süpersonik* örnekleri verilmiştir. Orta yerleşikleşenler kümesinin işlevlik değeri en yüksek olan sözcüğü ise (1b.iv)'de verilen “ofis çalışanı” gönderimine sahip *ofisboy* sözcüğü olmuştur. (1c)'de de sözlükselleşmeye en yakın sözcükleri içeren Q₃ kümesinde yer alan örnekler yer almaktadır. (1c.i)'deki *tırsak* sözcüğü “tırs-” köküne eklenen *-(A/I)k* türetim biçimbirimi ile türetilmiştir. (1c.ii)'de “ters” sözcüğünden türetilen *terso*; (1c.iii)'de ikileme süreciyle türetilen yansıma

sözcük *fiti fiti* ve (1c.iv)'de ses değiştirme yoluyla türetilen *ipnotize* yerleşikleşmenin son evresindeki diğer sözcüklerdendir.⁴

Çalışmamızın ikinci araştırma sorusu doğrultusunda yerleşikleşme sürecine girdiği saptanan sözcüklerin hangi sözcük yapım yolları ve hangi türetim biçimbirimleri ile türetildikleri bir sonraki bölümde örneklerle ele alınmaktadır.

4.2 Yerleşikleşme Sürecine Giren Sözcüklerin Türetim Özellikleri

Çalışmamızın veritabanından elde edilen verilere göre, yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde görülen türetim yolları, Çizelge 1'de gösterilmektedir.

Çizelge 1. Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Görülen Türetim Yolları

Görülme Sıklık Sıralaması	Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Türetim Yolu	Görülme Sıklığı %
1.	Ekleme	52.9
2.	Ödünçleme	7.8
2.	Kırpma	7.8
2.	Bileşme	7.8
2.	Yansıma	7.8
3.	Karma	5.8
3.	Ses Değiştirme	5.8
4.	Örnekseme	1.9

Yukarıdaki çizelgede, yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde saptanan sözcük yapım yolları görölme sıklıkları temel alınarak sıralanmıştır. Ekleme sözcük yapım yolu yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde en işlek türetim yolu olmuştur. Ödünçleme, kırpma, bileşme ve yansıma sözcük yapım yolları eşit işleklilik göstererek en türetken 2. sözcük yapım yolu olmuştur. Karma ve ses değiştirme yine eşit dağılım gösteren iki sözcük yapım yolu olarak 3. sırada işleklilik göstermiştir. Yerleşikleşme sürecinde en az türetken süreç ise örnekseme olarak bulgulanmıştır. Sırasıyla örneklendirmek gerekirse;

- (2) Ekleme süreciyle türetilenler
a. *tespitçi* (U2015/45s14) → “tespit işini yapan kişi” gönderiminde
b. *birala-* (U2016/23s14) → “bira iç-” gönderiminde

⁴ Çalışma boyunca verilen örneklerin içinde bulunduğu karikatürler ek 1'de okuyucuya sunulmuştur.

- (3) Ödünçleme süreciyle türetilenler
 - a. *evropa* (P2016/24s11)
 - b. *empeüç* (U2010/22s4)
- (4) Kırpma süreciyle türetilenler
 - a. *barbo* (U2011/28s16) → “barmen” sözcüğünün kırılmasıyla
 - b. *efso* (U2015/35s6) → “efsane” sözcüğünün kırılmasıyla
- (5) Bileşme süreciyle türetilenler
 - a. *ofis dedikodusu* (U2016/21s8)
 - b. *süper kız* (P2015/14s5)
- (6) Yansıma süreciyle türetilenler
 - a. *fiti fiti* (P2016/13) → “yürüme veya koşma sesi” yerine
 - b. *cıstak* (P2010/02) → “müzik sesi” yerine
- (7) Karma süreciyle türetilenler
 - a. *milyor* (P2016/08) → “milyar” ve “milyon”
 - b. *negzel* (U2016/17) → “ne” ve “güzel”
- (8) Ses değiştirme (a) ve örneksime (b) süreciyle türetilenler
 - a. *aşofman* (U2016/11s12) → “eşofman” sözcüğüyle aynı gönderimde
 - b. *mortingen* (U2011/42s9) → “ölüm” (Alm.) gönderiminde

Üçüncü araştırma sorumuz doğrultusunda bir sonraki bölümde yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerde bulguların türetim özelliklerinin Türkçenin sözcük türetim tipolojisine koşutluğu ele alınmaktadır.

4.3 Yerleşikleşme Sürecine Giren Sözcüklerin Türetim Özellikleri

Bileşme Türkçedeki en üretici sözcük yapım yollarından biridir ancak bileşik sözcüklerin yerleşikleşme eğilimi alanyazına koşut biçimde daha az bulgulanmıştır.

Yerleşikleşme sürecine girmiş ödünçleme sözcükler ise çoğunlukla Türkçenin sesel özelliklerine uyumlu biçimde görülmüştür. Örneğin *empeüç* sözcüğü ünlü-ünsüz uyumuna koşut biçimde türetilmiştir.

Ekleme yerleşikleşmede en üretken sözcük yapım yolu olarak saptanmıştır; ancak sözlükselleşmeye en yakın küme olan Q₃'te en yüksek frekans değerine sahip iki sözcükten biri yansıma ve ikileme yoluyla türetilmiş, diğerinin ise ses değiştirme yöntemiyle türetilmiş olduğu bulgulanmıştır. Kümede ekleme yoluyla türetilmiş sözcüklerde ise orta derecelerde üretkenlik gösteren biçimbirimlere rastlanmıştır. Buradan hareketle en üretken sözcük yapım yolu ekleme ile yerleşikleşme derecesi arasında bir koşutluk bulunmamaktadır.

%52.9'u ekleme süreciyle oluşturulan bu sözcüklerde görülen türetim biçimbirimleri Çizelge 2'de yer almaktadır.

Çizelge 2. Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Görülen Türetim Biçimbirimleri⁵

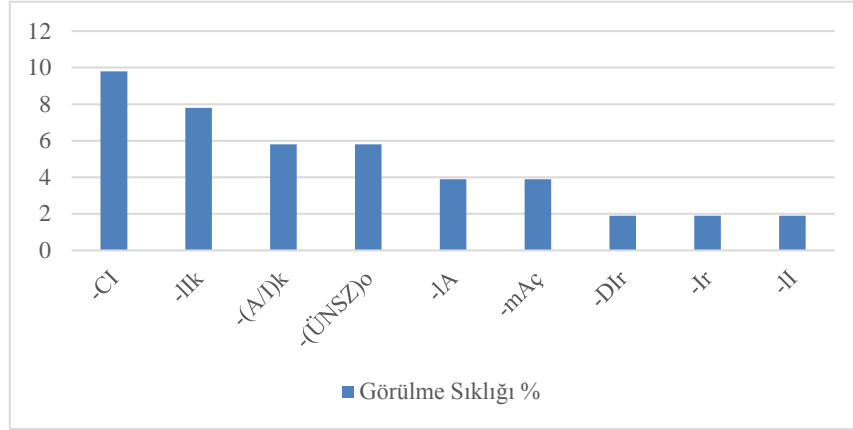
Görülme Sıklık Sıralaması	Türetim Biçimbirimi	Yerleşikleme Sürecindeki Sözcük	Görülme Sıklığı %
1.	-CI	<i>vokalci</i> (P2016/22s9) <i>suşici</i> (P2010/28s12)	9.8
2.	-ilk	<i>gudiklik</i> (P2014/12s11) <i>linççilik</i> (P2010/03s3)	7.8
2.	-(A/I)k	<i>pirtik</i> (U2010/25s4) <i>espirik</i> (P2016/15)	5.8
3.	-(ÜNSZ)o ⁶	<i>terso</i> (P2016/16s11) <i>tatlısko</i> (U2014/05s7)	5.8
4.	-la	<i>birala-</i> (U2016/23s14) <i>geyikle-</i> (U2011/40s11)	3.9
4.	-mAç	<i>ebelemeç</i> (U2010/12s12) <i>yakalamaç</i> (U2016/24)	3.9
5.	-DIr	<i>sikindirik</i> (U2016/34)	1.9
5.	-Ir	<i>dokunulurluk</i> (P2016/16s13)	1.9
5.	-II	<i>raklı</i> (U2014/51s12)	1.9

Çizelge 2’de sıralanan bulgular bir de grafik üzerinde gösterilmiştir:

⁵ Sözcüklerdeki her bir türetim biçimbirimi, eşdizimliliğe bakılmaksızın ayrıca sayılmıştır. Örneğin, *linççilik* sözcüğündeki -CI ve -ilk biçimbirimleri her iki türetim biçimbiriminin de görülme sıklığına ayrı ayrı dâhil edilmiştir.

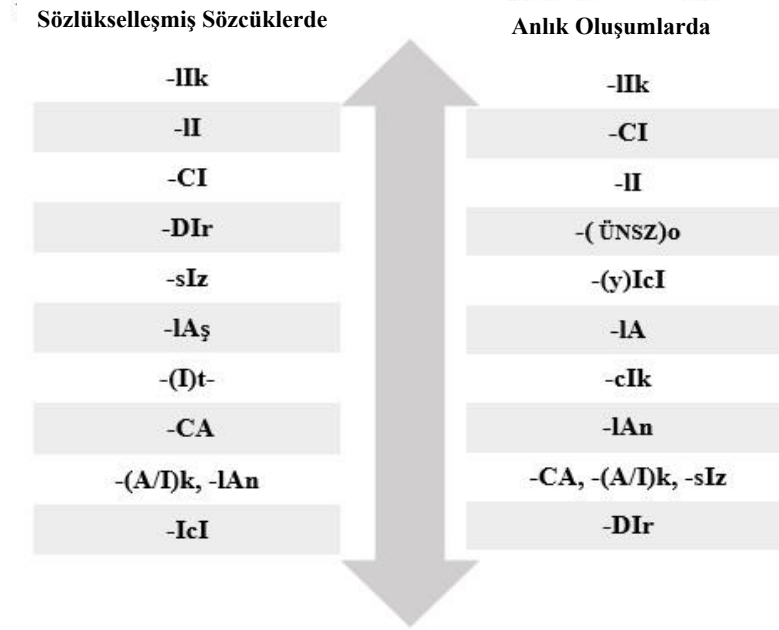
⁶ Çalışmanın bulgularında rastlanan [o] biçimciğinin kimi durumlarda kendinden önceki sesi ikilediği (örn. *yırro*, *sikko*) veya [t], [k] gibi farklı geçiş sesleri aldığı (örn. *kankito*, *tatlısko*) görülmüştür. Bu nedenle söz konusu biçimbiriminin gösterimi -(ÜNSZ)o biçiminde yapılmıştır.

Grafik 3. Yerleşikleşme Sürecindeki Sözcüklerde Türetim Biçimbirimleri

Çizelge 2’de ve Grafik 3’te yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerin ekleme yoluyla türetilmiş olanlarında bulguların türetim biçimbirimleri görülme sıklıklarına göre sıralanmıştır. 9 farklı türetim biçim birimi 5 farklı dağılım göstermiştir. Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde en sık görülen türetim biçimbirimleri *-lik*, *-CI* ve *-(A/I)k* olmuştur. *-Dir*, *-Ir* ve *-II* biçimbirimlerine ise birer sözcükte rastlanmıştır. Bu biçimbirimlerin sıklık dereceleri ile alanyazındaki bulgulara koşutluğu aşağıdaki şekil üzerinde gösterilmektedir.

Şekil 4. Türetim Biçimbirimleri Üzerine Bir Karşılaştırma

Şekil 4'te sözlükselleşmiş sözcüklerde görülen türetim biçimbirimleri (Uzun ve diğ., 1992) ve veritabanından elde ettiğimiz anlık oluşumlarda görülen türetim biçimbirimleri türetkenliklerine göre sıralanmıştır. Grafik 3 ve Şekil 4'ün karşılaştırılmasından elde edilen çıktıları incelemek gerekirse, şunları belirtmek mümkündür:

- -IIk ve -CI biçimbirimleri anlık oluşumlarda ve sözlükselleşmiş sözcüklerde görülen en işlek türetim biçimbirimlerindedir ve yerleşikleşmede de koşut görünüm sunarlar.
- -II ve -sIz biçimbirimi Türkçede en işlek görünüm sunan biçimbirimlerden biridir ancak bu biçimbirimle oluşturulmuş anlık oluşumların yerleşikleşme ve dolayısıyla sözlükselleşme eğilimi görece daha azdır.
- -(A/I)k, -(ÜNSZ)o ve -DIr türetim biçimbirimleri yeni sözcük türetimi ve o sözcüklerin yerleşikleşmesinde tutulma eğilimi gösteren biçimbirimlerdir.
- -mAç türetim biçimbirimi Türkçede işlek görünüm sunmaz (Can ve Kayabaşı, 2016) ve anlık oluşumlarda rastlanmamıştır buna karşın yerleşikleşme eğilimi yüksektir.

5 Tartışma

Elde edilen bu veriler çerçevesinde, kuşkusuz öncelikle bir yapıyı geçirdiği sözlükselleşme sürecinde yerleşikleşme basamağını nereye konumlandırıldığı tartışılmalıdır. Bu noktada ilkin Bauer (1983) tarafından yapılandırılan sözlükselleşme sürecini anımsamakta yarar var:

Şekil 5. Sözlüksel Yerleşikleşme Süreci

Şekil 5'te bir yapıyı geçirdiği süreçlere yer verilmiştir. Tek bir konuşma ortamında ortaya çıkan anlık oluşum dilde yaygınlık göstermeye başlayarak yerleşikleşme sürecine girer ve ardından dili konuşanlarca kabul edildiğinde ve bunun bir göstergesi olarak sözlüklere girdiğinde sözlükselleşmiş olur. Bu noktada çalışmamızın ardından bu sürecin bileşenleri aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi konumlandırılmalı ve sözlükselleşme süreci bu konumlandırmaya göre alanyazında yapılandırılarak genişletilmelidir:

Şekil 6. Genişletilmiş Sözlükselleşme Süreci

Şekil 6'da Bauer (1983) ve Fischer'dan (1998) uyarlanan sözlüksel yerleşikleşme sürecini gösteren yapılanmanın genişletilmiş biçimi yer almaktadır. Dilin üretici yapısının izin verdiği her sözcük bir "olası sözcük"tür ve olası sözcüklerin dilde bir sınırı yoktur. Ancak her olası sözcük eşit derecede "olası" değildir. Bu aşamada sözcüğün geçirgenliği, taban sıklığı ve kullanışlılığı, türetkenliği etkileyen etmenler olarak olası sözcüğün gerçekleşmesinde önemli rol oynar. Bunun yanında ulamsal, sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel, edimbilimsel, kökenbilimsel sınırlılıklar da sözcüğün türetilmesi ve gerçek sözcük olana kadar geçirdiği süreci etkiler (Lieber, 2009, s. 64; Katamba ve Stonham, 2006, s. 74; Haspelmath, 2002, s. 104). Bir olası sözcük tek bir konuşma ortamında bir dil konuşucusu tarafından türetildiğinde olası sözcük anlık oluşuma dönüşmüş olur. Bir anlık oluşumun yerleşikleşme sürecine girmesi ise görece zor ve karmaşık bir süreçtir. Anlık oluşum farklı konuşma ortamlarında tekrarlanırsa yerleşikleşme sürecine girer ancak çoğu, yerleşikleşmeden tek birimlik kullanımlar olarak kaybolur.

Yerleşikleşme süreci ise sözcüğe doğan gereksinim doğrultusunda değişse de genellikle yavaş ilerleyen bir süreçtir. Şekil 6’da anlık oluşumlarla yerleşikleşme süreci birbirine görece uzakken ve yerleşikleşme ve sözlükselleşme süreci daha yakındır. Bu süreçler sözcüğün gerçekteleşmesinde, özellikle son aşamalarda kaynaşma gösterir. Sözlüğe yeni eklenmiş bir sözcüğün tanınırlığı ile yerleşikleşmenin son aşamasında olan bir sözcüğün tanınırlık oranı birbirine oldukça yakınlık ve koşutluk gösterebilir. Anlık oluşumdan yeni yapıma kadar o sözcüğün hangi türetim süreçlerinden geçtiği izlenebilir. Sözlükselleşmeyi tamamlamış bir gerçekteleşme sözcük ise, eğer çok türetici bir süreçten geçmediyse, etimolojik çalışmalar dışında türetim süreçlerine göre incelenemez. Örneğin bir anadili konuşucusu *gözlük* sözcüğünü hiç duymamış olsa da *-lik* biçim birimi görece türetken bir biçim birim olduğundan sözcüğün gönderimine ilişkin çıkarımda bulunabilir; ancak aynı anadili konuşucusu *öykü* sözcüğüne ilişkin aynı kolaylıkta bir çıkarıma ulaşamaz. Bir başka deyişle, sözlükselleşmiş bir gerçekteleşme sözcüğün nasıl ortaya çıktığı ve hangi yollarla bugünkü biçime evrildiği izlenemeyebilir. Bu biçimde kökü veya tabanı inceleme için “kararmış” olan, dil konuşucularının tanıdığı sözcükler gerçekteleşme sözcük olarak kabul edilir. Bir yeni yapım ise sözlükçeye tutunmuş ve dil konuşucuları tarafından benimsenmiş “yeni” sözcüklerdir. Sözlükselleşme süreci sonunda yeni bir sözcük, dili konuşanlarca sözlüksel öge olarak kabul edilir ve sözcük sözlüklere de eklenir.

6 Sonuç

Türkçede yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin saptanmasını ve bu sözcüklerin sözlükselleşmeye ne kadar yakın yapılar olduklarını, bu süreçteki sözcüklerde görülen sözcük yapımları ile türetim biçim birimlerinin tipolojik verilere koşut olup olmadıklarını kullanım sıklıkları üzerinden saptamayı amaçlayan çalışmamızda 2. *Kuramsal artalan* bölümünde ayrıntılarıyla tanımlanan yerleşikleşme sürecini incelemek için, 3. *Yöntem* bölümünde tanıtıldığı gibi, dizelgelenen sözcükler sözlükselleşme ve yerleşikleşme denetimine alınmış, elde edilen veriler doğrultusunda araştırma sorularımızın yanıtları yerleşikleşme sürecinde olduğu saptanan 51 dilsel birim üzerinden verilmiştir. Çalışmamızda yerleşikleşme sürecine girdiğini saptadığımız bu sözcükler üzerinden elde ettiğimiz bulgular yoluyla ulaşılan sonuçlar aşağıda maddeler halinde yer almaktadır:

- İncelenen sözcüklerin %5.1’i yerleşikleşme sürecine girmiştir.
- Yerleşikleşen bu sözcükler *çeyreklik hesaplama* ile daha az, orta ve daha çok yerleşikleşenler biçiminde derecelendirilmiştir. Bu süreçteki sözcüklerin %70.5’i daha az yerleşikleşenler (Q₁) kümesinde yığılma göstermiştir. Sözlükselleşmeye en yakın bölüm olan daha çok yerleşikleşenler (Q₃)

- kümesinde ise beş sözcük bulgulanmıştır. Bu durum yerleşikleşme sürecine giren sözcüklerin çok azının sözlükselleşebildiğini göstermektedir.
- Ekleme sözcük yapım yolu anlak oluşumlarda olduğu gibi (bkz. Özer, 2019, s. 96) yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde de en işlek türetim yoludur (örn. *tespitçi*). Ödünçleme süreci ikinci dereceden en işlek süreç olmuştur (örn. *empeüç*).
 - Türetkenlikle yerleşikleşme derecesi arasında bir koşutluk bulunmamaktadır. Aksine çok türetici bir biçimbirimin tahminedilebilirliği yüksek olduğu için daha az sözlükselleşme eğilimi gösterebilir. Bu önermeyi destekler biçimde yerleşikleşme derecesinin en yüksek olduğu Q₃ kümesinde sözlükselleşmeye en yakın iki sözcükten biri yansıma yoluyla kurulan bir ikilemeyken (*fitu fitu*), diğeri ses değıştirme yoluyla türetilen bir sözcüktür (*ipnotize*). Buna göre, sözcük oluşturma süreçleri gerçek anlamda türetken olduğunda, oluşturulan yeni sözcükler konuşucular farkında olmaksızın üretilir ve sözlükçeye girer. Biçimbilimsel üretkenlik ise türetken olmayabilir (Lieber, 2009, s. 70). Az türetken olan sözcük oluşturma süreçlerini kullanarak daha bilinçli bir sözcük oluşturma, biçimbilimsel üreticiliğı açıklamaktadır. Sözlükselleşmeye en yakın iki sözcüğün ekleme ile türetilmemiş olması bu savı destekler niteliktedir.
 - Veritabanında 232 sözcüğün türetim yolu bileşik olarak bulgulanmıştır. Bu bileşiklerden yalnızca üçünün; bir başka deyişle %1,2'sinin yerleşikleşme sürecinde olduğu saptanmıştır. Yerleşikleşme sürecine giren üç bileşikten ikisi dışmerkezlidir. Anlak oluşumlarda ise içmerkezli bileşiklerin daha türetken olduğu bulgulanmıştır (Özer, 2019, s. 102). Bu durum içmerkezli bileşiklerin türetkenliğinin daha yüksek; dışmerkezli bileşiklerin sözlükselleşme eğiliminin daha yüksek olduğunu göstermektedir (örn. *ofis dedikodusu*, *süper kız*⁷). Bileşik sözcüklerin yerleşikleşme eğilimi, türetim eğiliminden daha azdır, çünkü bir dilsel birimdeki bileşen sayısı ve tahminedilebilirlik ve bu doğrultuda anlambilimsel saydamlık yüksekse sözlükselleşme eğilimi azdır. İçmerkezli bileşiklerin sözlükselleşme eğilimlerinin görece daha az oluşu Lieber'in (2009, s. 63) sözünü ettiği geçişlilik ile ilişkilendirilebilir. İçmerkezli bileşikler gibi geçirgen bir süreç ile türetilmiş sözcükler, kolaylıkla bölütlenebilir. Diğer deyişle, biçim ve anlam arasında birebir örtüşme bulunur. Kimi zaman sözcükler, türetkenlik sürecine girdikten sonra, geçirgen anlamları dışında bir anlam kazanırlar. Yani, türetilmiş bir sözcük, bölütlerinin anlamının toplamı dışında bir anlam taşıyabilir. Örneğın *kırkayak*, *açıkgöz*, *deve diken*i gibi sözlükselleşmiş pek çok dışmerkezli bileşiğın gönderimi de bölütlerin anlamlarından çıkarılamaz. Öte yandan bir karmaşık sözcük, eğer kendisini oluşturan bölütlerin anlamını

⁷ *süper kız* bulgulandığı karikatür bağlamında bir süper kahraman adı olarak türetilmiştir. Söz konusu kullanım biçimi ile *süper kız* bir öbek değil bileşik özelliğı göstermektedir.

- taşıyorsa, bu sözcük *tümleşik* (compositional)⁸ bir anlam taşıyor demektir. İçmerkezli bileşiklerin sözlükselleşme eğilimlerinin görece az oluşu da bu biçimde tümleşik bir anlam taşımaları ile ilişkilendirilebilir.
- Yerleşikleşme sürecine girmiş ödünçleme sözcükler çoğunlukla Türkçenin sesel özelliklerine uyumlu biçimde görülmüştür (örn. *evropa, empeiç*). Bu sözcük tercihinin TUD’da da aynı yazım tercihiyle yinelenmesi sözcüğün bu biçimde de tutunma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu durum anadili konuşucularının ödünçleme bir sözcüğü kendi sesel edimlerine uyumlu biçimde yeniden türetme eğiliminde oldukları biçimde yorumlanabilir.
 - Yerleşikleşme sürecindeki sözcüklerde de ilk iki işlek biçimbirim (*-Ik, -CI*) alanyazınla ve anlık oluşumlarla koşutluk gösterir ancak bu biçimbirimler sözlükselleşmeye en yakın aşamadaki sözcüklerde görülmemiştir. Bu durum yine Tümlene İlkesi ve tahminedilebilirlikle ilişkilendirilebilir.
 - *-II* ve *-sIz* biçimbirimleri Türkçede işlek görünüm sunan biçimbirimler olsa da sözlükselleşme eğilimleri görece daha azdır. Bu durum söz konusu biçimbirimlerin türetimden çekim ulamına daha yakın bir noktaya konumlanması ile ilişkilendirilebilir. Anlamsal düzenlilik gösteren dil yapılarının tahminedilebilirlikleri yüksektir; oysa düzensiz yapılar sözlükselleşmeye daha yatkındır (Brinton ve Traugott, 2005, s. 83). Çekim biçimbirimleri de anlamsal düzenlilik gösteren yapılardır ve sözlükselleşme ile ilişkilendirilmezler. Örneğin *-sIz* biçimbirimi, biçimbirimlerin konumlandırıldığı bir türetim-çekim ölçeği düşünüldüğünde *-CI* biçimbirimine göre çekime daha yakın bir konumda yer alacaktır. *Arkadaşlarsız* sözcüğünde *arkadaş* sözcük köküne eklenen çoğul biçimbirimi *-IAr* bir çekim biçimbirimidir. *-sIz* biçimbirimi ise bir çekim biçimbirimden sonra eklenerek çekim özelliği göstermektedir; oysa **arkadaşlarıcı* sözcüğü bozuk bir görünüm sergilemektedir. Benzer durum *annemsiz* ve **annemci* karşıtlığında da gözlemlenebilir. Türetim ölçeğindeki söz konusu bu yapılanmanın sözlükselleşme eğilimini etkilediği söylenebilir. *-II* biçimbiriminin sözlükselleşme eğiliminin ise *-sIz* biçimbirimine göre daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Bu durum bilişsel belirginlik ve anlamsal belirsizlik ile ilişkilendirilebilir. Örneğin bir insanın **veremsiz* veya **ağlamaksız* oluşu bilişsel açıdan ayrıca adlandırılma gereksinimi hissedilmeyen durumlardır; öte yandan *veremli* ve *ağlamaklı* sözcükleri sözlükselleşmiştir (Akşehirli, 2013, s. 57).

⁸ Frege’nin *Tümlene İlkesi*’ne (Principle of compositionality) göre bir dil yapısının anlamı, onu oluşturan parçaların anlamından ve birleşme biçimlerinden oluşur (Janssen ve Partee, 1997, s. 419). Buna göre örneğin *çiçekçi* sözcüğü tümleşik bir görünüm sergilerken *kapıcı* sözcüğünde bu durum gözlenmez. Yeni türetilmiş sözcüklerde ise tümleşiklik arttıkça sözlükselleşme eğilimi azalır (Lieber, 2009, s. 63).

- *-mAç* türetim biçimbirimi Türkçede işlek görünüm sunmaz (Can ve Kayabaşı, 2016) ve anlık oluşumlarda rastlanmamıştır (Özer, 2019, s. 129) buna karşın yerleşikleşme eğilimi yüksektir. Türetken kuralların dil konuşucularına bilinçsiz ve kendiliğinden sınırsız sayıda sözcük türetme olanağı sağladığından söz etmiştik. Buna karşın, daha kapsayıcı olan üretici kurallar ise belirli bir amaca uygun oluşturulup daha düzensiz bir örüntü izlemektedir. Buradan hareketle, *-mAç* türetim biçimbiriminin belirli bir amaçla ve bilinçli olarak üretildiği söylenebilir. Söz konusu biçimbirimin bulgularında *ebelemeç* ve *yakalamaç* sözcükleri ise anadili konuşucularının bu biçimbirimi çocuk diliyle ilişkilendirerek türettikleri yönünde ipucu vermektedir.
- *-(A)k* ve *-(ü)nsz* türetim biçimbirimleri yeni sözcük türetimi ve o sözcüklerin yerleşikleşmesinde tutulma eğilimi gösteren eklerdir. *-(ü)nsz* biçimbirimi bu çalışmada bulgulan türetim biçimbirimleri içinde dördüncü sırada işleklik göstermiştir; ancak Uzun ve diğ.'de (1992) bu biçimbirime ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu durum *-(ü)nsz* biçimbiriminin dilde yeni bir yaygınlaşma süreci geçirdiği biçiminde yorumlanabilir. Söz konusu bu yaygınlaşma da Kurmanççada yer alan seslenme durumu biçimbiriminin Türkçeye kopyalandığını ve sözlükselleşme eğiliminde olduğunu gösterebilir. *-(ü)nsz* biçimbiriminin kullanım sıklığı arttıkça Türkçede seslenme durum biçimbirimi olarak çekim ulamına ekleneceği öngörülebilir (örn. *tatlıško, barbo*).
- Yerleşikleşme süreci bir sözcüğün olası sözcükten gerçek sözcük olana kadar geçirdiği süreçte o dilin biçimbilimsel türetkenlik eğilimine ilişkin önemli ipuçları içerir. Yerleşikleşme dil mimarisinde anlık oluşumlar ile sözlükselleşmiş sözcükler arasında yer alır. Yerleşikleşme süreci hem dilçi hem dil dışı unsurları barındıran karmaşık bir süreçtir.
- Yerleşikleşme ve sözlükselleşme süreci birbirine daha yakın konumlanan ve son aşamasında kaynaşım gösterebilen dilsel aşamalarıdır. Bu noktada yerleşikleşme sürecinin, “daha az”, “orta” ve sözlükselleşmeye en yakın aşama olan “daha çok yerleşikleşenler” olmak üzere üç temel aşamada incelenebileceği söylenebilir.

Çalışmamızdan elde edilen bu sonuçlara, inceleme nesnemiz olan sözcüklerin TUDv3'teki kullanım sıklıkları ve bu sıklıkların frekans değerlerine bağlı sayısal sınırlarının belirlenmesiyle ulaşılmış; bu doğrultuda gerçekleştirilen istatistiksel bir hesaplamayla yerleşikleşme ve sözlükselleşmeye ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

Bundan sonraki çalışmalarda sözlü dil kullanımı üzerinden elde edilecek bir veritabanıyla sözlükselleşmiş sözcüklerin türetim özellikleri incelenebilir, burada ulaşılan verilerle sonuçlar karşılaştırılabilir ve denetlenebilir. Bu ve benzeri çalışmalarla sıklığı temel ölçüt alan derlem tabanlı sözlük çalışmaları yapılabilir, sözlükselleşme ölçütleri önceden belirlenerek yapılarının

sözlüklere eklenmesi bir dizge doğrultusunda gerçekleştirilebilir, böylelikle Türkçenin güncel sözvarlığına ulaşılabilir.

Kaynakça

- Ahmad, K. (2000). Neologisms, nonces and word formation. U. Heid, S. Evert, E. Lehmann & C. Rohrer (Yay. haz.), *Proceedings of the Ninth Euralex International Congress* içinde (s. 711-730). Münih: Universitat Stuttgart.
- Akalın, Ş. H. (2014). Türkçede söz yapımı yolları ve sözlükselleşme. *XI. Milli Türkoloji Kongresi bildirileri* içinde (s. 831-841). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Aksan, D. (1995). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akşehirli, S. (2013). Türkçede AD+II: AD+sIz Karşıtlık Örüntüsü ve Olası Sözlüksel Boşluklar. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 24(2). 49-63.
- Aktunç, H. (1990). *Türkçenin büyük argo sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akyalçın, N. (2007). *Türkçe ikilemeler sözlüğü (Tanıklı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Arcodia, G. F. & Sarı, I. (2018). Towards a typology of coordinating compounds in Turkish. *Folia Linguistica*, 52(2): s. 319-349.
- Bauer, L. (1983). *English word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinton, L. J., ve Traugott, E. C. (2005). *Lexicalization and language change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Can, Ö., ve Kayabaşı, D. (2016). Türkçede {-gA/Iç} ve {-(I/A) ç} Biçimbirimleri: Türetkenlik çerçevesinde eşsüremlı bir çalışma. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 27(1). 17-38.
- Crystal, D. (2000). *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dil Derneği. *Türkçe Sözlük*. <http://www.dilderneği.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html> (erişim tarihi: 27.02.2019)
- Dryer, M. S. (2013). Position of case affixes. M. S. Dryer & M. Haspelmath (Yay. haz.), *The world atlas of language structures online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology <http://wals.info/chapter/51> (erişim tarihi: 03.11.2020)
- Eker, S. (2013). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker.
- Fernández-Domínguez, J. (2010). Productivity vs. lexicalization: Frequency-based hypotheses on word-formation. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics*, 46(2). 193-219.
- Fischer, R. (1998). *Lexical change in present-day English: A corpus-based study of the motivation, institutionalization, and productivity of creative neologisms*. Tübingen: Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Fromkin, V. R., Rodman, R. H. & Hyams, N. (1991). *An introduction to language*. Boston: Thomson Wadsworth.
- Gries, S. T. (2004). Shouldn't it be breakfunch? A quantitative analysis of blend structure in English. *Linguistics*, 42(3). 639-668.

- Haspelmath, M. (2002). *Understanding Morphology*. Londra: Arnold.
- Hohenhaus, P. (2005). Lexicalization and institutionalization. P. Štekauer & R. Lieber (Yay. haz.), *Handbook of word-formation* içinde (s. 353-373). Amsterdam: Springer.
- Huber, E. (2008). *Dilbilime giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Janssen, T. M., & Partee, B. H. (1997). Compositionality. J. van Benthem & A. G. B. ter Meulen (Yay. haz.), *Handbook of logic and language* içinde (s. 417-473). Cambridge: MIT Press.
- Katamba, F. & Stonham, J. (2006). *Morpholog or morphology*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kara, M. (2011). *Ayrı düşmüş kelimeler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kıran, Z. & Kıran, A. (2013). *Dilbilime giriş* (4. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Londra: Routledge.
- Lieber, R. (2009). *Introducing morphology*. New York: Cambridge University Press.
- Lipka, L. (1992). Lexicalization and institutionalization in English and German. L. Duskova (Yay. haz.), *Linguistica Pragensia/Akademie* içinde (s. 1-13). Prag: Academia.
- Oturakçı, N. (2014). İkinci yeni şiirinde anlık oluşumlar. N. Demir & F. Yıldırım (Yay. haz.), *Prof. Dr. Mehmen Özmen Armağanı* içinde (s. 247-262). Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Özer, F. C. (2019). *Türkçede anlık oluşumlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sebzecioğlu, T. (2013). Anlık oluşum ve Türkçe anlık sözcüklerin oluşum süreçleri üzerine bir betimleme. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 10(3). 17-47.
- Štekauer, P. (2002). On the theory of neologisms and nonce-formations. *Australian Journal of Linguistics*, 22(1). 97-112.
- Thackston, W. M. (2006). *Kurmanji Kurdish: A Reference Grammar with Selected Readings*. Renas Media.
- Türk Dil Kurumu. *Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (erişim tarihi: 27.02.2019)
- Türkçe Ulusal Derlemi. Erişim adresi: <https://v3.tnc.org.tr/> (erişim tarihi: 27.02.2019)
- Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim, temel kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Uzun, N. E., Uzun, L., Aksan Y. & Aksan M. (1992). *Türkiye Türkçesinin türetim ekleri: Bir döküm denemesi*. Ankara: Şirin.
- van Schaaik, G. (2002). *The noun in Turkish: Its argument structure and the Compounding*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Velupillai, V. (2012). *An introduction to linguistic typology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Yule, G. (2010). *The study of language*. New York: Cambridge University Press.

EK

Çalışmada örneklendirilmiş anlık oluşumları ve yerleşikleşme sürecindeki sözcükleri içeren karikatürler⁹

Karikatür 2. abar- (P2015/11s16)

Karikatür 3. adamyā (U2011/27s12)

⁹ Dizelgelenen karikatürler başkaca anlık oluşumları veya yerleşikleşme sürecindeki bir sözcüğü içerebilir; ancak başlıklandırma, çalışmada tipik örnek olarak verilen karikatürler üzerinden yapılmıştır.

Karikatür 3. aşofman (U2016/11s12)

Karikatür 4. barbo (U2011/28s16)

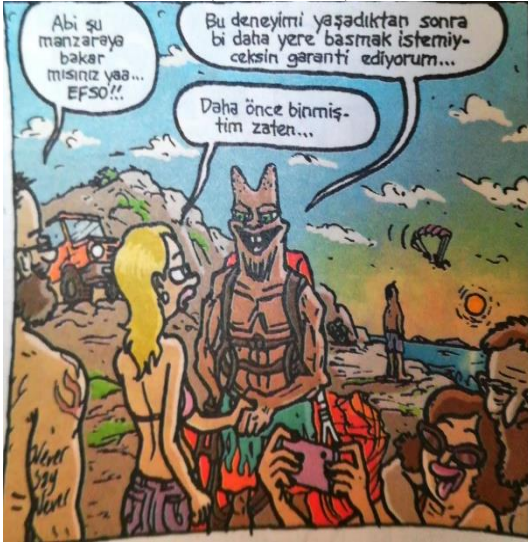

Karikatür 5. birala- (U2016/23s14)**Karikatür 6.** dokunulurluk (P2016/16s3)

Karikatür 7. ebelemeç (U2010/12s12)

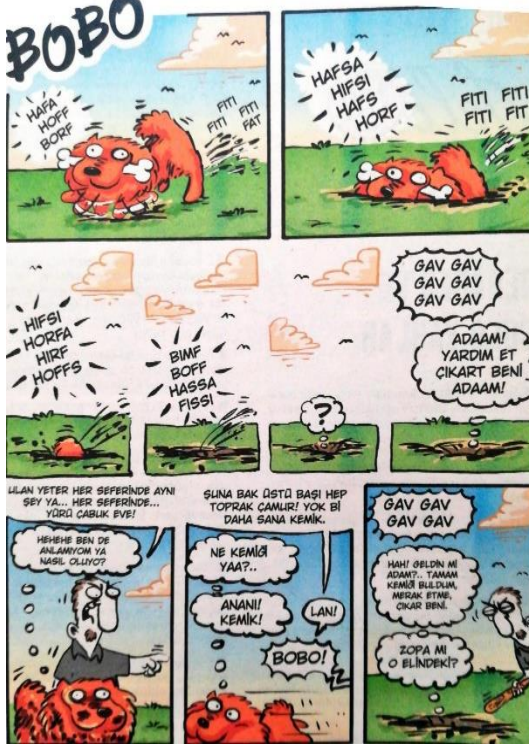
Karikatür 8. efso (U2015/35s6)

Karikatür 9. empeüç (U2010/22s4)

Karikatür 10. fiti fiti (P2016/13)

Karikatür 11. geyikle- (U2011/40s11)

Karikatür 12. hackerlık (P2008/31s6)

Karikatür 13. ipnotize (U2012/12s9)**Karikatür 14.** milyon (P2016/08)

Karikatür 17. ofis dedikodusu (U2016/21s8)**Karikatür 18.** ofisboyluk (P2009/43s12)

Karikatür 19. sevişmesizlik (U2013/36s06)

Karikatür 20. suçici (P2010/28s12)

Karikatür 21. süpersonik (P2012/24s11)**Karikatür 22.** tatlıško (U2014/05s7)

Karikatür 23. terso (P2015/14s10)

Karikatür 24. tespitçi (U2015/45s14)

Karikatür 25. tokileştirme operasyonu (P2016/18s16)